

BİR KAZIYACAĞIN KANLI GEÇMİŞİNDEN

Uwe BLÄSING

Özet

Bu makale bir tarafta çok basit, diğer tarafta ise fevkalade kullanışlı olan ufak bir mutfak aletinin esasen Kuzey Doğu Anadolu yöresinin en uzak köşesinde, bunun yanında Şavşat, Ardanuç ve çevresinde daha yaygın olan yöresel bir Türkçe isminin eski Gürcistan kültür ve din tarihine kadar inen olağanüstü ilginç geçmişine ışık tutmaya çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Köken tarihi (etimoloji), Artvin yöresi ağızları, Türkçe, Gürcüce, Astam, Azize Şuşanik.

On the Blood-stained Past of a Dough Scraper

Abstract

This paper focuses on a dialectal Turkish name of a quite humble, but extremely useful kitchen utensil that has an extraordinary significance in the cultural and religious history of Georgia from oldest time. The Turkish name in question appears at the north-eastern most edge of Anatolia, especially in the places of Şavşat and Ardanuç and their environs.

Key words: Etymology, dialects of the Artvin region (NE Turkey), Turkish, Georgian, Astam, Saint Shushanik.

Kazıyacak... Kanlı geçmişi? Bu ne demek? Nasıl olur? Kazıyacak, hamur işleri yaparken ev hanımının ya da fırıncının kullandığı basit bir mutfak aleti değil midir? Evet, öyledir, *kazıyacak* ‘tekne kazımak ve hamur kesmek için kullanılan demir [veya plastik] araç’tır. Fakat Türk Dil Kurumunun genel ağ (İnternet) kullanıcılarına sunduğu *Büyük Türkçe Sözlük*’e göre *kazıyacak* sözcüğü ölçünlü dile değil, ağızlara aittir. Her nasıl olursa olsun, *Gastrodizayn Endüstriyel Mutfak Ürünleri* firmasının, yapılışı çok etkili ve olağanüstü profesyonel olan genel ağ sayfasında (GEMÜ) diğer kıymetli ürünler arasında küçük aletimizi de tam bu isimle bulmaktayız! Bu adın yanı sıra *hamur kazıma aleti*, *hamur kesme aleti* gibi daha dolaylı ifadeler de bazen geçmektedir. Fakat Türkçenin ağızlarındaki çeşitlilik dolu dünyaya daldığımızda daha farklı şu biçimler ve isimleri de keşfedebiliriz:

• *kazıyacak* (Kocaeli; Sakarya; Rize; Sivas; Kars; Ankara; Tekirdağ), *kazıycak* (Tekirdağ), *kazıcak* (Bilecik), *kazımık* ~ *kazınık* (Çorum), *kazağı* (Isparta; Çorum; Samsun; Diyarbakır; Maraş), *kazağı* (İstanbul), *kazak* (Isparta), *kazgaç* (İstanbul), *kazağaç* (Çorum) “tekneden hamur kazımaya yarayan demir araç, teknedeki hamurları kazımaya yarayan araç” (DS, s. 2709b, 4541a), *gazıycak* (Bolu) “hamur teknesini kazımaya yarayan yassı demir” (DS, s. 1954b);

• **teknāşi** ~ **teknégaşi** (Tokat) “teknenin hamurlarını kazımaya yarayan araç” (DS, 4748a);

• **sistire** (İzmir; Niğde) “hamur kesmek, teknede biriken hamuru kazımak için kullanılan dikdörtgen biçiminde saç araç” (ZTS, 1976, s. 173), **sisre** (İzmir; Çanakkale), **sitre** (Çanakkale) “hamur kesmeye, tekne kazımaya yarayan araç” (DS, s. 3646b);

• **ısrın** (Isparta; Denizli; Aydın; İzmir; Balıkesir; Muğla), **ısgırın** (Afyon; Burdur; Denizli; Manisa; Antalya), **ıskırın** (Afyon; Uşak; Burdur; Denizli), **ısrın** (Denizli; Aydın; İzmir; Manisa; Balıkesir; Ankara; Kırklareli), **ısrını** (Aydın), **ıstırani** (Kırklareli), **ihsiran** (İstanbul; Ankara), **ikseren** (Ankara), **insiran** (Ankara), **isiran** (Isparta; Balıkesir; Çankırı; Ankara; Muğla), **iskırın** (Manisa), **istiran** (Maraş; Muğla), **istirani** (Giresun; Sivas), **iysiran** (Balıkesir; Sivas), **iysiran** (Bursa; Ankara; Muğla) “teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç”, **ısrın** (Denizli), **ısrını** (Burdur), **ıskaran** (Denizli), **iskırın** (Burdur; Antalya), **isirani** (Konya) “hamur kesmeye yarayan demir araç” (DS, ss. 2490-2491), **ısrani** (İstanbul; Konya; Edirne), **ısrın** (Bursa; Bilecik) “hamur teknesini sıyırmaya, ya da saç üzerinde pişen ekmeği çevirmeye yarayan araç” (DS, s. 2559b);

• **eğsiran** (Afyon; Isparta; İzmir; Balıkesir; Kütahya; Eskişehir; Kastamonu; Çankırı; Amasya; Konya), **egsiren** (Burdur), **eğseren** (Eskişehir; Bolu; Kastamonu; Ankara), **eğsiran** (Çankırı), **eğsirani** (Isparta; Konya), **eğsiren** (İzmir; Ankara), **eksiran** (Bolu), **eksirani** (Isparta; Konya), **ekşisiran** (Çanakkale), **elsaran** (İstanbul), **elsirani** (İçel), **eşsiran** (Eskişehir), **eşsiren** (Kütahya; Bilecik; İstanbul; Zonguldak; Konya), **esirani** (Aydın), **esiran** (Isparta; Aydın; İzmir; Balıkesir; Kütahya; Bilecik; Eskişehir; Bolu; Konya), **esirani** (Isparta; Konya), **esiren** (Bilecik; Kastamonu; Antalya), **esran** (Isparta; Balıkesir; Çanakkale; Bursa; Bolu; Konya; Adana), **eyisran** (İzmir), **eyseran** (Bolu; Ankara), **eysere** (Afyon), **eyseren** (Bursa; Zonguldak; Kastamonu; Ankara), **eyseri** (Bolu), **eysiran** (Isparta; Bolu; Kastamonu), **eysiran** (Afyon; Isparta; Denizli; İzmir; Bilecik; Eskişehir; Bolu; Zonguldak; Kastamonu; Çankırı; Giresun; Ankara; Konya), **eysiren** (Afyon; Isparta; İstanbul), **eysisiran** (Kırşehir) “kazan ya da teknedeki hamuru kazımaya ve kesmeye yarayan bir çeşit araç” (DS, ss. 1687-1688), **esiren** (Antalya), **ehsırana** (İçel), **esiran** (Afyon) “hamur kesmekte kullanılan araç” (DS, s. 4498a), **esaran** (Isparta) “yufka ekmeğin hamurunu kesmeğe yarayan araç” (DS, s. 1778b), **asren** (Eskişehir; Kütahya) “hamur kesmeye yarayan bir aygıt” (DS, s. 347a),

• **sıran** (Balıkesir; Bursa; Antalya) “hamur kesmeye, tekne kazımaya yarayan üçgen biçiminde bir araç, keski”, **siren** (Edirne) “hamur kesmeye, tekne kazımaya yarayan araç” (DS, s. 3614b, 3646b),

- **kisren** (Isparta) “hamur kazımaya yarayan kürek gibi demir araç” (DS, s. 2884b),
- **teysiran** (Burdur; Denizli), **teysiren** (Sivas) “tekneden hamur kazımaya yarayan bir çeşit araç” (DS, s. 3904b);
- **ersin** (Çorum; Tokat; Van; Bitlis; Ankara; Kayseri), **ersani** (Çanakkale; Sivas), **ersun** (Çorum), **ersün** (Isparta; Kastamonu; Çankırı; Sinop; Çorum; Amasya; Tokat) “tekneye yapışmış hamuru kazımağa yarayan demir araç”, **ersin** (Çorum) “hamur kesmek için kullanılan bir çeşit bıçak” (DS, s. 1777a), **evsün** (Samsun) “kazan ya da teknedeki hamuru kazımaya ve kesmeye yarayan bir çeşit araç” (DS, s. 1688a), **örsün** (Kastamonu; Samsun; Sinop) “hamur tahtasını kazımaya yarayan demir araç” (DS, s. 3349b);
- **eğiş** (Samsun; Amasya; Tokat; Giresun; Gümüşhane; Artvin; Erzurum; Erzincan; Sivas; Tunceli; Nevşehir), **egiş** (Gümüşhane; Artvin; Erzurum; Erzincan), **egışı** (Artvin), **eğes** (Giresun; Niğde), **eyeş** (Giresun) “kazan ya da teknedeki hamuru kazımaya yarayan bir çeşit araç” (DS, ss. 1679-1680, 4491a), **eyiş** (Sivas) “hamur teknesini kazımaya yarayan demir araç” (DS, s. 1822b), **hamur eğişi** (Elazığ) “hamur teknesini kazımaya ve hamur kesmeye yarayan araç” (DS, s. 2270a), **iğič** (Ankara) “hamur teknesini kazımaya yarayan yassı demir” (DS, s. 2510a),
- **niregiç** (Kastamonu), **nigeriç** (Malatya) “kazan, tekne ya da tahtadaki hamuru kazımaya yarayan demir araç” (DS, s. 3251b);
- **etrek** (Denizli) “teknedeki hamuru kazımaya yarayan demirden yapılan kürek biçiminde bir araç” (DS, s. 1799b);
- **hapaz** (Muğla) “hamur sıyırmaya yarayan araç” (DS, s. 4515a);
- **kesecek**, **kesği** (Çorum) “hamur kesmeye yarayan yassı demir araç”, **kesgüç** (Sinop) “hamur kesmekte kullanılan bir araç” (DS, s. 4547b, 2763a);
- **kırgıç** (Konya) “hamur kazımaya yarayan araç”, **kırkaç** (Balıkesir) “hamur kazıyacak araç” (DS, s. 2821b, 2828b);
- **küskü** (Niğde) “tekne kalan hamurları sıyırmaya yarayan küçük kürek” (DS, s. 3050b);
- **miniyet** (İzmir), **minet** (Yozgat) “teknedeki hamuru sıyırmaya yarayan demir araç” (DS, s. 3201b);
- **penekat** (İzmir; Manisa) “teknedeki hamuru sıyırmaya yarayan bir çeşit araç” (DS, s. 3426a);
- **sıyırğı** (Samsun) “hamur kazımaya yarayan araç” (DS, s. 3624).

Buyurun hanımlar beyler, kazıyacak çeşitlerinden hangisini beğenirsiniz, bu kapsamlı sunumuzdan seçiniz! Hepsi hamur işlerine yarayan kazıyacaklardır. Bu terimler ve biçimlerin her birinin çok ayrı bir geçmişe sahip olduğu kendiliğinden anlaşılabilir bir gerçektir. Fakat bu rengârenk geçmişin muhtelif hikâyelerinin ayrıntılı şekilde hemen burada yoklanması öncelikli hedefim değildir. Zira beceriksizlik ya da başka uygunsuzluklardan böylesi mutfak aletiyle kendi parmağını kesen bazı ev hanımlarının kanı dışında bu isimlerin birini taşıyan “sanıklarımız”ın geçmişinde kanlı izler – olsa bile – tespit edilememektedir. Fakat bir “zanlı” daha vardır: Türkiye’nin Kuzeydoğu köşesinde, umumiyetle Artvin yöresi insanının elinde gezen “esas zanlısı” *astam* adlı bir kazıyacaktır. Yöresel çevrelerin güvenilir tebliğlerinden öğrendiğimize göre bu *astam* “Demirciler tarafından yapılan dikdörtgen şeklindeki küçük bir ağız ve sapı olan bir araçtır. Tekneden hamuru alıp yufka veya lavaş açılacağı zaman kullanılır. Alınan hamur bununla kesilir ve bulaşan hamurlar bu *egiş* ile kazınır temizlenir” (İlker, 1992, s. 243b ve üstelik İlker, 1989, s. 251).¹

Anadolu Halk kültürü ve ağızlarına yönelik diğer çalışmaları tararsak çoğu yine Artvin yöresine ait olan tamamlayıcı şu verileri elde etmek mümkündür:

- ***astam*** (*Şavşat, Ardanuç*) “hamur teknesini kazımaya yarıyan demir”, (*Yusufeli*) “hamur teknesini kazımak için kullanılan demirden yapılmış spatula benzeri alet”, (*Ardanuç yöresi*) “hamur teknesini kazımaya yarayan demirden yapılmış araç (*egiş*), süprüntü ya da kül dökmek için kullanılan küçük demir kürek, ateş küreği” ve (*Şavşat*) “değirmen taşına uydurulan ve çark demirine geçirilen demir”;

- ***asdam*** ~ ***astan*** (*Şavşat*) “hamur teknesini kazımaya yarıyan demir”;

- ***ostam*** (*Haşhaşı—Erzincan*) “ateş küreği”.²

¹ *Egiş*’e dair bilgi için 22. nota bk.

² Kaynaklar: DS (ss. 347b, 341b, 3291b); KAS (2005, s. 118b); Özkan (1994, s. 100a). Üstelik genel ağda (İnternette) de *astam* sözcüğüne dair basit bilgi bulmak mümkündür, örneğin: *astam* (aynen) “kalın sacdan yapılmış, sapı lama demirden olan, ocak ve sobadan kül çıkarmada kullanılan toz küreği” – *Astami al da sobanın kuluni boşat. Soba dolmuş* (GKTS) ve *astam /aşşam/* “ev içinde kullanılan küçük kürek” (ŞYDK; ŞS). *Astam/ asdam* biçimleri üzerinde daha önce Venera Žangiže (1980, ss. 99-100) kısaca durmuştur.

Astam'ın Türkçe ile Azerbaycancada tespit edildiği yerler (harita Bläsing):

↑ Şavşat/Artvin ile Zaqatala/Qax ↑

Türkçenin yanı sıra sözcüğün izleriyle – yine çok seyrek ve sadece ağız seviyesinde – Azerbaycancada da karşılaşmaktayız (genel olarak bk. Žangiže, 1978, s. 130):

- **äştami** ~ **äsdämi** (Qax) “demirden yapılmış küçük kürek” (ADDL, 1964, s. 221; Tuşmalışvili, 1978, ss. 142-143), “hamur işlerinde kullanılan kürek biçiminde bir alet”, *äsdäminän xamır dovrıyix* (Qax) “*äsdämi* ile hamur doğruyoruz” (ADL, 1, s. 177b);

- **astamur** (Zaqatala) “ersin, kazıyacak”, *xämiri astamurnan qazısana* “hamuru *astamur* ile kazısana” (ADL, 1, s. 18b);

- **äsdämil** (*Sarıbaşı*) “pişmiş ekmeği tandırdan çıkarmak için demirden bir alet” ve Molazade’ye göre Qax rayonunun *İlisu* kasabasında “*äsdämil* ile hamur döndürülür ve kesilir”;

- **äsrämi** (*Tala*) ve

- **astam** (Žangiže’ye göre Hüseyinov) “hamurun kesildiği alet”.

Biçimlerin bu ilginç dağılımını dikkate alınca (Şavşat ile Qax; yukarıdaki haritaya bk.) *astam*'ın büyük olasılıkla Türk değil, Kafkasyalı olup Türkçe ve Azerbaycanca gibi bazı komşu dillerine karıştığı izlenimi doğar. Bundan hareketle Güney Kafkas dillerini aradığımızda zannımızı hemen Gürcücede yalamaktayız; krş.:

GÜRCÜCE (standart dil) *astam-i* (*aştam-isa*) “bir kazıma aleti, fırıncının kazıyacağı” (Tschenkéli, s. 39b; KEGL, 1, s. 620). Sözcük ayrıca ağızlarda çok yaygındır (genel olarak bk. Žangiže, 1980, s. 99; Tuşmalışvili, 1978, ss. 142-143):

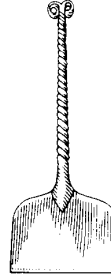
• (açaruli) *aştam-i*, çoğul *aştm-eb-i* “demirden yapılan küçük kürek; kör ve sıcak külün kaldırılması için kullanılan el küreği” (Nižaraşe, 1971, s. 92b);

• *aşam-i* (*aşm-isa*) (raçuli) “*mçadi*³ ya da ekmeğin pişirildiğinde *keci*’ye⁴ sıcak kül atmağa yarayan, sapında köşeli, yassı bir ağzı olan demir alet” (Gigineişvili vd., 1961, ss. 681b, 521); fakat hamur teknesini kazımak için *Raça* halkı *xoçi* kullanır;⁵

• *aşam-i* (mtiuluri) “*keci*’ye ateşli kül atmak için demirden bir *xoçi*”;

• *aşam-i* (pşauri) 1. “teknedeki hamurun kazınması için kullanılan küçük demir kürek” 2. külün *keci*’deki ekmeğin yanına atılmasına yarayan büyük demir kürek’ (Važa-Pşavela’nın eserlerinden⁶);

• *aşama-i* (tuşuri) “tencere veya tekneye yapışmış olan hamurun kazınmasına yarayan küçük demir parçası” ve *aşama’ cul-i* “uzunca, ağzı geniş bir balta” (Xubuğa, 1969, s. 67b; Ylonçi, 1984, s. 42a). Görünüşe göre bu biçim *-ağ* (küçültme)⁷ eki ile türemiştir; yani: *aşama-i* < **aşam-ağ-i*. (yandaki şekil eski tip bir *warcis aşami*, yani bir “hamur teknesi kazıyacağı”nı göstermektedir; KSE, 1, s. 642);

• *aştam-i* (kaxur-kiziçuri) “hamurun kazınması hem de ekmeğin tandırdan çıkarması için kullanılan, küreğe benzer, bir ucu yassı olan demir alet” (Gigineişvili vd., 1961, s. 603b);

• *aşam-i*, çoğul *aştm-ev* (ingilouri) “ekmeğin tandırdan çıkarılması için küçük bir demir küreği” ve *did aştam-i* “bir ucu yassı diğeri çengel biçiminde olan bir *aşami* türü” (Gigineişvili vd., 1961, s. 613a, 616a);

³ GÜRCÜCE (*m*)çadi “mısır ya darı ekmeği” (Tschenkéli, s. 884a, 2228a). Ödünçleme olarak bu terim de en başta Kuzeydoğu Anadolu Türkçesinde bulunmaktadır; krş: *cadi* (Göle, Ardahan, Posof—Kars; Şavşat—Artvin) ~ *cadı* (Artvin), *çadu* (Kars; Zile—Tokat), *cad* (İğdir—Kars; Erciş—Van), *çat* (Zana—Amasya), *catti* (Şenkaya—Erzurum) ve *cadı unu* (Posof, Ardahan—Kars). Köken tarihine dönük daha ayrıntılı bilgi için bk. Bläsing (2005).

⁴ GÜRCÜCE *keci* “güveç, çömlek, bileki, toprak çanak” (Fährnich, 2007, s. 231), “mısır ekmeği ya ekmeğin pişirmek üzere üst üste konan topraktan yapılmış tavalara” (Tschenkéli, s. 573a); Bu tür bir *keci*’nin fotoğrafı bu makalenin sonunda bulunmaktadır.

⁵ GÜRCÜCE *xoçi* (raçuli, mtiuluri) “küçük spatül” (Tschenkéli, s. 2382b).

⁶ Gerçek adı Luğa Raziķaşvili olan Važa-Pşavela (1861-1915) 19/20. asrın Gürcü edebiyat dünyasında olağanüstü bir rol oynamıştır. Kısa bir bilgi için bk. Fährnich (1993, ss. 224-225), ayrıntılı bilgi almak için E. Lundberg ile E. Gogoberidze’ce sanatçının hayatı ve eserine ışık tutarak hazırlanan, *Važa Pşavela* adlı kapsamlı kitabını (1969) tavsiye etmek istiyorum.

⁷ Bu ek için bk. Fährnich (1986, s. 33).

- *oştam-ul-i* (xevsuruli) ‘eine Art Flinte’ (Ylonți, 1984, s. 430b).

Daha önce gördüğümüz gibi *oştam-ul-i* biçimine benzer iki türeme Azerbaycancada da geçmektedir. Bunlar GÜRCÜCE *astam-ur-a* ‘bir rende türü’ (KEGL, 1, s. 620) biçimini temsil eden *astamur* ve iç yüzü tam net görünmeyen *äsdämil*’dir (belki < GÜRCÜCE **aştam-il*-).⁸

Artvin-Şavşat yöresi Türkçesindeki kayıtlar Gürcücenin *Açar* ya *İmerlı-vi* ağızlarına, Azerbaycan’ın Qax-Zaqatala bölgesindekileri ise Gürcücenin *İngi-lo* ağızına bağlanmalıdır. Türkçe ve Azerbaycancada gözlenen *t ~ d* değişimi bu dillerde var olamayan, fakat Gürcüce (hem de diğer Kafkas dilleri) için çok tipik olan patlayıcı gırtlak ünsüze (ejektiv) bağlıdır.⁹

Kartvel dilleri: Lazca, Megrelce, Svanca ve ağızlarıyla birlikte Gürcüce (Hewitt, 1995, s. VI)

⁸ GÜRCÜCE *-ul-*, *-ur-* ve *-il-* ekleri için bk. Fährnich (1986, ss. 39, 40, 36-37).

⁹ Gürcücede toplam olarak 6 tane patlayıcı gırtlak ünsüz (ejective) vardır: *k*, *p*, *t*, *q*, *ç*, *ç*. Bunlar, adı geçen Türk dillerinde bazen süresiz, yani *k*, *p*, *t*, *k*, *ç/s*, *ç* olarak, bazen sürekli, yani *g*, *b*, *d*, *g*, *c/z*, *c* olarak telaffuz edilir. Örneğin: (TÜRKÇE ← GÜRCÜCE): *adol* ~ *atol* „ilkbaharda biten bir otun çift sürülürken tarlada çıkan ve soyularak yenen, küçük patates büyüklüğündeki yumru kökü; yerelması“ ← *atol-i* „yer mantarı, domalan; Tuber L.“ (DS, s. 68a, 372b; Tokdemir, 1993, s. 571; Tschenkéli, s. 40a); *banda* ~ *banta* ~ *panta* ← *panța* „yabanî armut, ahlat“ (Bläsing 2007); *buçula* ~ *bucula* ← *buçula* „küçük su değirmeni“ (DS, s. 777a; Tschenkéli, s. 125b); *cinel/zinel* ~ *çinel/ sinel* „taze ağaç dallarından bükülerek yapılan zincir, bağ“ ← *çnel-i* „ince, uzun değnek, ince ağaç dalı“ (DS, ss. 978a, 4389a; Tokdemir, 1993, s. 140, 637b; Tschenkéli s. 2188a); *dudali su* ~ *tuta* ← *tuța* „küllü su (çamaşır yıkamak için kullanılır)“ (DS, 1595a; Tokdemir, 1993, s. 667b; Tschenkéli s. 1370a); *get* ~ *ket* ← *keț-i* „sırık, değnek“ (DS, s. 2008a, 2773a; Tschenkéli, s. 571b) vs. Şangîze’ye göre (1978, s. 130) Gürcüceden Azerbaycancaya ödünçlenen sözcüklerdeki patlayıcı gırtlak ünsüzleri Azerbaycancanın Qax ağızında korunmaktadır.

Gürcüce daha eski kaynaklara baktığımızda kazıyacağımızı, tam beklendiği gibi, David Çubinaşvili ve Sulhan Saba Orbeliani'nin vazgeçilmez lugatlerinde bulmaktayız: “скобель, скребокъ, скребло, подчищальная лопатка, râcle de boulanger” (firincının kazıyacağı) (Çubinaşvili, 1840, s. 26) ve “comis mosapxeçi” (hamur kazıyacağı) (Orbeliani, 1, s. 71a). Üstelik Orbeliani, bunun Ermenice karşılığı olarak *aķiř (eğiş)* ismini vermektedir (2, s. 480a). Aynen bu devre denk düşen iki kaydı da Ilia Abulaşe (1938, s. 163b) göstermektedir: a. Katolikos Anġon'un (I.) eserinden “ġurġeli rajme rġinisa anu rvalisa” (demir yahut bakırdan bir nesne) ve Ioane Baġoniřvili'den “cecxlis sarevi maşa rġinisa” (ateşi karıştırmak için demirden bir maşa). Orta Çaġ Gürcüce tıp edebiyatında *aşami* sözcüğü 15. yüzyılın büyük hekimi Zaza Panaskerteli-Cicişvili'nin tedavi yöntemleriyle ilgili olan *ġarabadini* (ġarabadini) adındaki kitabında hem de 11/12. asra ait *uřġorġo ġarabadini* (*uřġoro ġarabadini*) adlı bir el kitabında yer almıştır (bk. Tuşmalişvili, 1978, s. 142).

Aşami sözcüğü'nün ilk kaydı ise Gürcü edebiyatının bize kadar ulaşan en kadim edebî eseri sayılan *ġamebaj ġmidisa řuřaniķisi dedoplişaj*, yani ‘Kraliġe Azize şuşanik'in eziyeti’ adındaki meşhur dinî menkıbesinde bulunmaktadır.¹⁰ Beşinci asra ait olan bu menkıbede Mamikonian soyundan prens Vardan'ın kızı olan şuşanik'in kederli hayatı ve feci akıbeti saf ve canlı bir dille anlatılmaktadır. şuşanik çocukluġundan itibaren önce Hristiyanlık dinine sonsuz saygı gösteren bu Ermeni soylu ortamda, sonra Gürcü kralı Arşuşa'nın Tsurtavi'daki sarayında onun evlatlarıyla birlikte sevgiyle büyütölüp tam dinin yüce deġerlerine göre sofuca eġitilmiş, nihayet Kral Arşuşa'nın oġlu olan prens Varsken'e zevce olarak verilmiştir. O zamanlar Gürcistan (İberya veya Kartli)¹¹ Sasani (Pers) İmparatorluġunun bir vasal devleti idi. Genç Varsken tam bir zaman adamı olduġu için hemen Fars'a şehinşah Peyroz'un ziyaretine gidip bunun baskısına da baş eġerek Hristiyanlıktan dönüp Zerdüřtlüġü kabul etmiş ve bu adının mükafâtı olarak Albanya'nın *pitiaxşi*, yani yardımcı krallıġına da atanmıştır (ayrıntılı bilgi için bk. Toumanoff 1963, s. 262-263).¹² Sasani şehinşahın ayrıca bir kızını da Varsken'e verdiġi anlatılmaktadır. Her nasıl olursa olsun, şuşanik kocasının Cenab-ı Hak ile gerġek dine ihanet edip ateşperest olduġundan haberdar olduġunda buna üzülererek çocuklarıyla beraber saraydan kaġıp yakın bir kiliseye sığınmıştır. Varsken; şuşanik'in eve dönmesi ve Pers hükümdarına mahcup olmamak için – demek en başta siyasi nedenlerden – onun da Zerdüşt dinine mensup olması için ne kadar ġare

¹⁰ Bu eserden Tiflis'de 11 elyazması muhafaza edilmektedir. Birinde *aşami* yerine *aşama* biçimi geçmektedir.

¹¹ O zamanlar Gürcistan birkaç prenslik ve krallıktan ibaretti.

¹² Krş. PEHLEVI *bidaxş* ‘yardımcı kral’ (MacKenzie, 1971, s. 18).

aramışsa da eşi, Hıristiyan inanç ve hayatını sadakatle savunarak kocasının tek-
lif ve sıkıştırılmalarını reddetmiştir. Sonunda Varsken, kardeşi Cocik'in yardı-
mıyla eşini kandırabilmiştir. Fakat sofu Şuşanik, saraya döndüğünde yine, ken-
dini tecrit etmek için küçük bir odaya kapanmıştır.

MS 565 senesinde Kafkas bölgesi (Wiki-Cauc)

Bir gün Varsken artık sabretmez hâle gelip bir şöleni bahane ederek hanımı ile birlikte kardeşi Cocik'i ve – tabii ki zorlayarak – Şuşanik'i de çağırıp getirtmiştir. Bu garip ortamda Şuşanik kendini rahat hissetmediği için yemeğe dokunamaz olmuştur. Cocik'in zevcesi eltisine biraz şarap içirmeye çalışırken Şuşanik telaşlanıp bardaktaki şarabı onun yüzüne fırlatıp dökmüştür:

მაშინ იწყო უჯეროსა გინებად ვარსქენ და ფერკითა
თვსითა დასთრგუნვიდა მას; და აღილო ასტამი, და უხეთქნა
მას თავსა, და ჩაჰვლა, და თუალი ერთი დაუბუშტა; და
მჯილითა სცემდა პირსა მისსა უწყალოდ და თმითა მიმოი-
რევდა; ვითარცა მვეცი მძუნვარს ყიოდა და იზახდა ვითარცა
ცოფი.¹³

*mašin i-çq-o użero-sa gin-eb-ad varsken da perq-ita twis-ita da-s-
trgun-vi-da ma-s; da a v-i v-o aştam-i, da u-xetkn-a ma-s tav-sa, da ça-h-pl-
a, da tual-i ert-i da-u-buşť-a; da mži v-ita s-cem-da pir-sa mis-sa uçqalo-d da*

¹³ Metnin 6. bölümü: 3KAL3 (1963, s. 17-11) = el yazma A 356 recto (Gippert-Titus'a göre).

*tm-ita mi-mo-i-trev-da; vitarca mqec-i mōwinwar-ē qio-da da i-zax-da vitarca cop-i.*¹⁴

O zaman Varsken saygısızca sövmeye başlamış ve ona bizzat kendi ayağıyla tekme atmış; bir ‘astam’ı tutmuş, kafasına vurmuş ve derin derin içine batırmış; bir gözünü yaralamış, ağzına hiç merhamet etmeden yumruk vurmuş, [onu] saçından sağa sola çekiştirmiş; bir canavar gibi kudurarak ulumuş ve çılgın gibi bağırmıştır ...¹⁵

Kardeşi Cocik, hemen ayağa kalkıp da Varsken’i durdurmaya çalışırken Şuşanik’i – kuzuyu kurttan çeker gibi – onun elinden kurtarmıştır (ვითარცა კრავი მგელსა, გამოულო ჳელთა მობთა; *vitarca kravi mgelsa, gamouvo qelta mista*).¹⁶ Bu vahşi muameleden sonra yarı ölü yerde yatan biçare Şuşanik hapsedilmiştir. Kadıncağız böylece hasta ve anlatılmaz dertler içinde sadece dinine güvenerek ve bundan aldığı güç ve teselliye dayanarak tam altı sene sürüne sürüne yaşamış, nihayet 475 senesinde Tsurtavi (*Curṭavi*) kalesinin dar ve pis bir zindanında vefat etmiştir. Daha yaşadığı zamanda azizeliğe çıkarılan Şuşanik’in mahzun hikâyesini sonradan gelen nesiller için kaleme alan kişi onun günah çıkarıcı papazı ve en yakın arkadaşı İakob Tsurtaveli (*Iakob Curṭaveli*) idi.¹⁷ Dürüstlüğün parlayan bir simgesi olarak Azize Şuşanik

¹⁴ Eski Gürcüce metinde *aştam-i* adının (“ateşi karıştırmaya ve düzelmeye yarayan bir ucu eğik demirden araç”; bk. Abulaşve, 1973, s. 11a; Sardshweladse & Fährnich 2005, s. 40b) yanı sıra şu sözcükler geçmektedir: *maşin* “o zaman”; *v-i-çq-eb* “başlamak”; *u-şer-o* “saygısız”; *gin-eb-a-j* “sövmeye”; *perq-i* “ayak”; *twis-i* “eigen”; *v-trgun-av (da-)* “tekme atmak”; *v-i-v-eb (a(v)-)* “ele almak, tutmak; kaldırmak”; *v-xetkn-eb* “dövmek, vurmak”; *is* “o”; *tav-i* “kafa, baş”; *v-pl-av (ça-)* “(derin) içine batırmak”; *tuval-i* “göz”; *ert-i* “bir”; *v-buşṭ-eb (da-)* “şişirmek”; *mş-i v-i* “yumruk”; *v-s-cem* “bir şeye vurmak”; *pir-i* “ağız”; *mis-i* “onun”; *u-çqal-o-j* “acımasız, merhametsiz”; *tma* “saç(lar)”; *v-i-trev (mimo-)* “sağa sola çekmek”; *vitar-ca* “gibi, -cesine”; *mqec-i* “canavar, yırtıcı hayvan”; *v-mōwinvar-eb* “çıldırma, kudurmak”; *qiv-* “ulumak, bağırma”; *v-i-zax-eb* “bağırma”; *cop-i* “çıldırma, deli”.

¹⁵ Eserin en güvenilir çevirileri Paul Peeters tarafından hazırlanıp 1935 senesinde *Analecta Bollandiana* dergisinde yayımlanmış olan bir Latince tercüme (ss. 24-40; yukarıdaki parça: s. 29) ve David Marshall Lang’ın (1956, ss. 45-56; yukarıdaki parça: s. 49) çok canlı İngilizce çevirisidir.

¹⁶ Açıklamalar: *vitar-ca* “gibi”; *krav-i* “kuzu”; *mgel-i* “kurt”; *v-v-eb (gamo-)* “çekmek, çıkarmak”; *qel-i* “el”; *mis-i* “onun”.

¹⁷ İakob Tsurtaveli ile Azize Şuşanik’in menkıbesi hakkında daha çok bilgi örneğin Tarchnişvili (1955, s. 83-87), Deeters (1963, s. 135) ve Tchantouridze (2008)

günümüze kadar Gürcü kilisesinde önemli bir rol oynamakta ve halk arasında büyük itibar görmektedir. Şuşanik'i gösteren azize tasvirleri hâlâ birçok yerde bulunmaktadır.¹⁸

Az kalsın, şuna değinmeyi de unutacaktım, değerli okurlarım! Kötü niyetli, hain Varsken son olarak dürüst Kral Vahtang¹⁹ tarafından cezalandırılıp idam edilmiştir.

Şavşat bölgesi geleneksel köy mutfaklarının *terek* ('raf, sergen'; DS, s. 3889), çekmece ya da *sakoze*'lerinden²⁰ eksik olmayan, karıncayı bile incitmez kazıyacağımızın kanlı geçmişi işte budur. Gördüğümüz gibi Azize Şuşanik'in zamanında söz konusu *astam* ağır bir ocak demiri idi, fakat Varsken gibi acımasız bir canavarın elinde bu hımbıl, cansız çubuk felaket getirici ve tezcanlı bir silah olmuştur. Bu aleti bugünlerde bile; ya daha değişik bir ifadeyle o korkunç cinayetten tam 15 asır sonra hem Gürcücenin hem de Türkçenin bazı ağızlarında ocak demiri ya da ateş küreği görevinde görmek mümkündür (fotoğrafta sağda *kinçoti* ve solda *astami*; bk. LeMill).

Özgün adı *Kartuli Sabçota Enciklopedia* olan Gürcü Sovyet Ansiklopedi'sinin N. Rexviaşvili tarafından *astami*'ye yönelik tertip edilmiş olan madde-sinde şu değerli bilgi elde edilmektedir (KSE, 1, s. 642): *Astami* 'demirden yapılmış küçük bir kürektir. Ekmek hazırlanırken kullanılır. *Varclis astami* (hamur teknesi küreği) ile hamur kazılır; *tornis astami* (tandır küreği) ile pişirilmiş ekmek tandırdan çıkarılır ve yanıp tutmuş kalıntılar kazınır; *keris astami* (ocak küreği) ile ocaktan kor çıkarılır ve kapanmış *keci-tavası* üzerine dökülür. [Eskiden] *astami* ile *sakece* (maşa) kutsal nesnelere sayılır ve kızların çeyizine konurdu. Her Azize Barbara [²¹] bayramında ailenin en genç hanımı için törenle bir *astam-sakece* takdimi düzenlenirdi'.

vermektedirler.

¹⁸ Azize Şuşanik'in bir tasviri tanınmış çağdaş (1968 doğumlu) ressam ve ikonacı Laşa Kincuraşvili tarafından yapılmıştır. Yukarıda gösterdiğim bu tasvir şimdi Isabella Susan Kaufmann'ın özel sanat koleksiyonunda bulunmaktadır (bk. LK).

¹⁹ Kral Vahtang I. *Gorgasali*, İberya/Kartli'nin kralı (~ 447-522); temel bilgi için bk. Wiki-Vakht.

²⁰ *sakoze* (*Yusufeli*—Artvin) "kaşıklık" (KAS, 2005, s. 1001b) ← GÜRCÜCE (raçuli) *sakoze* "kaşıkların saklandığı yer, kaşıklık" (Ylonçi, 1974, s. 465b). Bu ağız biçimi *sa-e* ön ek-son ek takımı (circumfix) ile *kovz-i*'den ("kaşık"; Tschenkéli, s. 606b) türeyen bir sıfattır (yani **sa-kovz-e* "kaşıklara mahsus (olan)"); bk. Fährnich, 1986, s. 43).

²¹ "Nikomedyalı" Azize Barbara (*çminda didmoçame Barbare*) 4-17 Aralık tarihlerinde kutlanır; daha ayrıntılı bilgi için bk. Wiki-Barb.

Son nokta bence özellikle dikkate layıktır, çünkü *astam*'ın Artvin yöresi geleneksel hayatında ne rol oynadığı veya oynamış olduğu hakkında bilgimiz yoktur! Acaba orada da bunun çeyize konması âdeti var mı(ydı)? GÜRCÜCE *barbaroba* denilen Barbara bayramını, bugünkü Müslüman ortamında eski şekilde elbette ki bulamayız, ama ona dayanan bazı âdet hâline gelmiş törenlerin hâlâ devam etmeleri olanaksız değildir. Birkaç sene önce ayrı bir çalışmada gösterdiğim gibi GÜRCÜCE *berobana* denilen eski bir karnaval/yılbaşı töreni Artvin yöresinde çok yaygın bir halk şenliği olarak hâlâ yaşamaktadır (ayrıntılı bilgi için bk. Bläsing 2005). Benzeri, Hemşin'de *vartevor* olarak bilinen bir yayla şenliği için de geçerlidir (bk. Bläsing, 1992, no. 141). Yani, çağdaş bazı şenliklerin – ayrıca Türkiye'nin o köşesindeki zengin kültürel kalıtında – eski Hristiyan dininde ve kısmen bundan önceki Paganlık zamanında bile kutlanan bayramlara kadar götürülmesi mümkündür.

Artık *aştam* sözcüğünün daha başka hangi dillere yayıldığı ve tabii ki etimolojisinin de incelenme sırası geldi. Sözcüğün, Gürcücenin dışında diğer Kartvel dillerinde, özellikle Ana Kartvelceye yönelik herhangi bir izi bulunmamaktadır, çünkü SVANCA *astam* “kazma aleti” (Nižaradze, 1910, s. 419) ~ *haştam-i* (Šangiže, 1980, s. 99) tıpkı Türkçe ve Azerbaycancada görülen kardeşleri olduğu gibi ödünçleme sayılmaktadır. İhracat listesine sözcüğün şu biçimleri de ilave etmemiz gerekir: ÇEÇENCE ve İNGUŞÇA *vostam* (ГЪ) “çivi” (Xalilov, 1998, s. 73), İNGUŞÇA *hostam* (ХЪ) “çivi” (IngR, 2003, s. 71), AVARCA (Ancuxskij dialekt) *astami* “küçük kürek, spatula”, UDİCE (Oktomberskij govor) *aştam* ve CAHURCA (Gel'meckij dialekt) *aştamiy* ~ (Caxskij dialekt) *iştam* “kazıma aleti” (Xalilov, 2004, s. 76, 272a, 274b, 277a).

Gürcüce *aştam-i*'nin köken tarihine baktığımızda bunun henüz bilinmediğini anlamaktayız. David Čubinašvili'nin (1840, s. 26) onun LATİNCE *ascia* ile bir bağlantılı olduğu önerisi bence olanaksızdır. Çünkü iki sözcük ne ses bilimsel ne de anlam bilimsel bakımdan birbirlerine uymamaktadır; krş. LATİNCE *ascia* “balta; mala”, GREKÇE *ἀΐτι-νη* “balta” (Walde & Hofmann, 1, ss. 71-72).

Anlam bilim açısından ise başka bazı düşüncelerin eklenmesi bu münasebetle olanaklıdır. Büyük olasılıkla sözcüğümüzün temel anlamı genel olarak “demirden çubuk şeklinde yapılmış olan, ateşi karıştırmaya yarayan bir alet” ya daha özel olarak uzun saplı bir “ateş küreği”dir. Azize Şuşanik'in başını yaran biçimde, yukarıdaki fotoğrafta görünen, ucu çengelli ya da geniş ağızlı bir sırığın olduğu düşünülebilir (bk. Abulaže, 1938, s. 163b). İkincil olan “kazıyacak” anlamının ne zaman oluştuğu net bir şekilde artık tespit edilmez, fakat Orbeliani ve başka kaynaklardan öğrendiğimize göre bu anlam genişlemesi mutlaka 17. asırdan önce Gürcücede gerçekleşmiştir. Nedenleri tahmin edilebilen bu süreç ile ilgili şu ilginç noktaya dikkatinizi çekmek istiyorum: Karşılaş-

tırlabilir anlam çiftleri (*ateş demiri : kazıyacak*) yukarıda gösterdiğim terimlerin bazılarında da tespit edilmektedir; mesela: *egış, eğiş, egüç, eyiş* vs.,²² *esiren, ısıran, sıran* vs. “ateş küreği”, *kisren* “kenarsız ateş küreği”,²³ ve *küskü* “fırını temizlemekte ya da ateşi karıştırmakta kullanılan sırık”, “fırındaki ateşi karıştırmakta, odun itmekte kullanılan balta sapından kalın ağaç”,²⁴ (DS, ss. 1822b, 4498a, 2490-2491, 3614b, 2884b, 3050b, 4578b). Bunun yanı sıra – az önce GÜRCÜCE *astami*’de gördüğümüz gibi – hemem hemen aynı terimler, ekmeçleri tandırdan çıkarmaya ve yanıp tutuşmuşu kazıyarak silmeye yarayan küreğe benzer bir aletin adı olarak da kullanılmaktadır; örneğin: *eğiş, egış, egış* “ekmeği tandırdan almak için demirden yapılan bir ucu eğik, bir ucu yassı araç”, *ersin* “tandır ekmeğini piştikten sonra tandırdan çıkarmak ve kesmek için kullanılan demir araç”, *kazgıç* “tandırdan ekmeği çıkarmaya yarayan bir araç, evirgeç” (DS, ss. 1672b, 1679b, 1777a, 2711b).²⁵

Astam sözcüğü gibi ilk kez 5. yüzyılda წამებად წმოდის მუშანობის დედოფლისად (*çamebaj çmidisa šušanikisi dedoplisaj*) adlı eserde kaydolunan ve bugün Şavşat yöresi Türkçesine Gürcüceden ödünçleme

²² Terimin etimolojisi için bk. Bläsing (1995, ss. 20-23). O çalışmamın üç sayfalık kapsamında *egış*’lerin çok büyük ihtimalle Türkçeden (*eğ-iç* vb.) kaynaklı olduğunu açıkça tartışıp göstermeme rağmen Türkçeye yönelik yeni yayımlanan bazı etimolojik eserler bundan, ne yazık ki, faydalanmayıp eski fikirlerine güvenerek bunları hiç de eleştirmeden tekrar etmektedir; buna göre: TÜRKÇE *egış* ← ERMENİCE *akiş* ← FARŞÇA *āgüç*. Elinizdeki çalışmanın söz gelişinde ekseriyetle Artvin yöresinde tespit edilen *egışı* (DS, s. 1680a) biçiminin özel açıklanmasını da uygun görmekteyim, çünkü bildiğimiz TÜRKÇE *egış*’in Gürcüleştirilmiş bir biçimdir. Sonundaki *-i*, kuşkusuz, Gürcücenin yalın durum ekidir. Bu ekin Türkçe ve Türkçeden ödünç sözcüklere de eklenmesi Türkiye topraklarında yaşayan Gürcülerin dilinde (*Čveneburebis ena*) normal bir olaydır; krş.: *gumiş-i* “gümüş”, *qizilşuy-i* “kızılıç”, *hokumdar-i* “hükümdar” vb. (Puşkaraşe, 1993, ss. 420b, 618b, 694a).

²³ Terimin etimolojisiyle ilgili bilgi için bk. Tzitzilis (1978, Nu.. 364).

²⁴ Bu sözcük daha çok “taş kaldırmakta kullanılan uzun demir çubuk ya da ağaç, basit kaldıraç” anlamında kullanılmaktadır. Buna rağmen genel olarak “ateş demiri” anlamı, bunun temel anlamı olarak kabul edilip etimolojisine yönelik şu bağlantı önerilmektedir (bk. Räsänen, 1969, s. 293b; SSCTES): *küskü* ← **köskü* ← *köseğü* ~ *közegü* “ocak demiri” ← *köz-e-* “köz karıştırmak” (Clauson, 1972, s. 757b) +*gU*. Üstelik Türkçenin ağızlarında geçen birtakım böylesi biçimler ilave etmek mümkündür; örneğin: *köseği, kösenği, kösevi, köseyi, köski* 1. “ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun, tahta” 2. “ateş karıştırmak ya da ateş çekmek için kullanılan demir araç, maşa” 3. “saç üzerinde pişen hamuru çevirmek için kullanılan araç, evirgeç” (DS, ss. 2971-2972).

²⁵ Bu biçimler ve çeşitlerine tam bir çiçek dürbünü bakışı için *Türk Dil Kurumunun Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* web sitesini (TDKAğız) ziyaret etmenizi özellikle tavsiye ediyorum.

olarak geçen, üstelik de anlamına göre tam ateş küreğine yakışan bir terimi daha burada kısaca tanıtmak istiyorum:

abli (*Şavşat, Ardanoç*) ~ *abbi* (*Şavşat—Artvin*) “sönmeye yüz tutan ateşin üzerini kaplayan beyaz kül tabakası” (DS, s. 24b), “sönmeye başlayan kor üzerinde oluşan çok ince ve kolayca uçabilir nitelikte kül” (Tokdemir, 1993, s. 627a), “sönmüş kıvılcım” (KAS, 2005, s. 7a). Bu biçimlerin dolaysız çıkış noktası, örneğin *Acar* (açaruli) ve *Gur* (guruli) ağızlarında geçen GÜRCÜCE *abl-i* “kül”dür (Ylonçi, 1984, s. 20b; Nižaraže, 1971, s. 79b).²⁶ Eski ve edebî dilde ise sözcük *avl-i* biçiminde geçmektedir (KEGL, 1, s. 156; Tschenkéli, s. 7b; Orbeliani, 1, s. 40b; Čubinašvili, 1840, s. 7a), aynen de Şuşanik hikâyesinin metninde:

...და შიქმნა და დადნა ვითარცა ავლი.²⁷

... *da še-ikmn-a da da-dn-a vitarca avl-i*.²⁸

... ve kül gibi olup yok oldu.

Diğer Kartvel dillerinde bulunmayan *avl-* kökünün de etimolojisi tarihin hâlâ sıkıca sakladığı bir sırdır. Bildiğim kadarıyla buna yönelik tek bir öneri vardır. *Gruzinsko-russko-francuzskij slovar'* adındaki abidevi lugatında David Čubinašvili (1840, s. 7a) onun TÜRKÇE *alev*'e bağlanması mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Fakat bu fikrin kesinlikle reddedilmesi gerekir, çünkü az önce gördüğümüz gibi *avl-i* ta en eski zamanlardan beri Gürcücede kayıtlıdır. Bu yaklaşıma dayanarak Gürcüce biçimi doğrudan doğruya FARŞÇA *ālāv* ~ *alāv*, *ālav*, '*alav* “şulelenen ateş, yalım, alev” (Steingass, 1957, s. 92a; Junker & Alavi 1965, ss. 51b, 520b) sözcüğüne bağlasak da – mesela şöyle: **alav* (ünlü düşmesiyle, synkope) > **alv-* (ünsüz göçüşmesiyle) > *avl-* – biçimsel açıdan engel bulunmamakla birlikte anlam bilimsel nedenlerden (*yalım* : *kül*) bu çözüm de pek ikna edici değildir. Üstelik de FARŞÇA *ālāv*'ın etimolojisi ve bununla birlikte onun TÜRKÇE *alev* ile münasebeti (Türkçe < Farsça veyahut Farsça > Türkçe) belli değildir.²⁹

Şavşat'ta kullanılan *abbi* biçimi oranın Türkçesinde meydana gelmiş olan bir ünsüzler benzeşmesinin neticesidir (*-bl-* > *-bb-*), çünkü genel olarak Gürcücenin ünsüz sistemi – şekil bilgisi neticesindeki bazı imla sebepleri istisna olmak üzere – böylesi ikilemelere izin vermemektedir; krş. örneğin GÜRCÜCE *oqa* ‘ağırlık birimi, yaklaşık 1200 gr.’ (Tschenkéli, s. 987a; Orbeliani, 1, s. 610b)

²⁶ Bunların yanı sıra Şuşana Puţkaraze (1993, s. 373b) Gürcücenin Şavşat yöresinde konuşulan *İmerhvi* ağızından *abli-abli* ('kül') sözcük ikilemesini bildirmektedir.

²⁷ Metnin 14. bölümü: 3KAL3 (1963, s. 24₃₄₋₃₅).

²⁸ Açıklamalar: *da* “ve”; *v-i-kmn-i* (*še-*) “olmak”; *dn-eb-a*, (*da-*) (geçişsiz fiil) “erimek, yok olmak” ve *avl-i* “kül”.

²⁹ Bununla ilgili bk. Doerfer (2, no. 1354).

< OSMANLICA *oqqa* “Osmanlı zamanına ait bir ağırlık birimi” (Redhouse, 1890, s. 261b).³⁰

Pekâlâ, artık sona gelmek üzere şu sahneyi gözümüzde canlandıralım: Türkçe halk dilinin olağanüstü *kazıyacak* zenginliğini hiç bilmeksizin, sadece *Türkçe Sözlük*'te sunulan ölçünlü dile dayanarak mutfaklarımıza böylesi faydalı bir aleti satın almak amacıyla büyük şehirlerin asansörlü, döner merdivenli çok modern ve şık alışveriş cennetlerine gitsek... Vay dostlar vay; yandık, lal olduk! Çünkü bu öteberiyi nasıl sorup isteyeceğimizi ne elimizdeki yepyeni Türkçe Sözlük bildirebiliyor ne de bu alçakgönüllü satırları karalamış olan bendeniz söyleyebiliyorum.³¹ Tabii, *sora sora Bağdat bulunur* gibi anlata anlata nihayet hamur kazıyacağı bulunur da fakat sözcük meselesi böylece çözülmüş olmayacak. Bu nedenle yaldızlı ticaret dünyasına değil, fakat Ankara'daki *Türk Dil Kurumuna* başvurup da, onun hizmetinde çalışan yetkili arkadaşlarımız bu soruna iyice ışık tutup Türkçeye resmî seviyede bu alete uygun bir sözcük seçsinler diye rica etsek, eminim, mesele ileride muhakkak ortadan kalkar. Geçmiş kanlı olan *Artvinli Astam* bu göreve layık bir aday olarak acaba kabul edilir mi? Bence değil, çünkü en ciddi rakipleri, rengârenk Genel Ağ (İnternet) portallarında zaten bol ışıklı sahne hayatına alışmış olan *kazıyacak*'ın yanı sıra belki de Azerbaycan'daki Türklerin ellerinde ve dillerinde dönen *ersin*'dir.³²

³⁰ Bunun aksine Gürcüce olmayan sözcüklerde Türkiyede konuşulan Gürcücede çok seyrek olarak ise ünsüz ikizleşmeleri görünmektedir, örneğin: *dukkân-i* ← *dükkân* (fakat *dukanži* ← *dükkancı* ~ *tukan, tukanži!*); *tulli* ← *türlü*; *şellig-i* ← *şenlik* (Puçkaraze, 1993, ss. 442, 471, 628b). Fakat genel olarak Türkiye'deki Gürcücede de ünsüz ikizleşmesi kaldırılır; krş.: *eyvalah* ~ *eivala* ← *eyvallah*; *lezetli* ← *lezzetli*; *mu'velim-i* ← *mu'allim* (a.y., ss. 447b, 493b, 519a).

³¹ “Hamur, merhem, boya vb. şeyleri ezip karıştırarak yoğurmak için kullanılan ve bir ucu ele alınacak biçimde saplı, öbür ucu yassı olan alet” ya “aşure kazanlarını karıştırmakta kullanılan, uzun saplı ve yayvan uçlu tahta kepçe” (hem de bazı ağızlarda “ateş küreği”) anlamlarını taşıyan, Türkçe Sözlük'te bulunan TÜRKÇE *mablak* (TürkSöz, 2005, s. 1320a) adındaki alet, biçim açısından bizim kazıyacağımıza her ne kadar benzese de başka işlere yarayan değişik bir nesnedir.

³² AZERBAJCANCA *ärsin* ‘hamur vb. işlerinde kullanılan küçük bir demir küreği andıran alet’ (ADİL, 2, s. 130a). En başta Azerbaycancadan olmak üzere terim bazı Kafkas dillerine de geçmiştir, örneğin: LEZGİCE *ersin* “demirden kazıyacak” (LzgR, 1966, s. 395a). *Ersin* sözcüğünün etimolojisi belli değildir (bk. Tzitzilis, 1987, Nu.. 364). Andreas Tietze'ye göre (1982, Nu.. 71) bu sözcüğün KÜRTÇE *hasin* ~ *hasin, hāsin, āsin* (demir) ile bir bağlantısı olabilir. Bence KÜRTÇE (*h*)*asin* (< *(ā)sana- < ANA-İRANCA *(ā)suqana-; Cabolov, 2001, s. 454) **ärsin* biçiminin temeli olamaz, zira Kürtçe/İranca biçimlerinin hiçbirinde -r- geçmez (yani *ärsin* ≠ *āsin*).

“İstikbal” ile “Mazi” bir arada

Tarak (galvaniz, plastik), *Kaziyacak* (plastik) ve
Esnek kaziyacak (GEMÜ)

Gürcülerin geleneksel *keci-tavas*ı (fotoğraf için bk. LeMill)

Kaynakça

- Abulaşe, I. (1938). *İakob Curtaveli, martwilobaj Őuşanıķisi* «*Jakob Curtaveli, mućenićestvo Őuşaniki*». Tpilisi.
- Abulaşe, I. (1973). *Őveli kartuli enis leksikoni* «*Slovar' drevnegruzinskogo jazyka*». Tbilisi.
- ADDL (1964). *Azərbayjan dilinin dialektoloji lüvəti*, R. Ä. Rüstämov & M. Ő. Őiräliyev (Red.). Bakı.
- ADİL (2006). *Azərbaycan dilinin izahlı lüvəti*, 1-4. Bakı.
- ADL (1999-2003). *Azərbaycan dialektoloji lüğəti*, 1-2. Ankara.
- Bläsing, U. (1992). *Armenisches Lehngut im Tūrkeitürkischen am Beispiel von Hemşin*. Amsterdam & Atlanta.
- Bläsing, U. (1995). *Armenisch - Türkisch, Etymologische Betrachtungen ausgehend von Materialien aus dem Hemşingebiet nebst einigen Anmerkungen zum Armenischen, insbesondere dem Hemşindialekt*. Amsterdam & Atlanta.
- Bläsing, U. (2005). Kaukasisch-Türkische Streiflichter. *Iran and the Caucasus*, 9(1), 73-80.
- Bläsing, U. (2005). Berobana, Türkiye'nin Kuzey-Doğu Ucunda Oynanan bir Halk Oyununa Geçici Bir Bakış. Bildiri olarak *VI. Türk Kültürü Kongresi, 21-26 Kasım 2005*, Ankara'da sunulmuştur.
- Bläsing, U. (2007). Auf den Spuren der Panta-Birne, Ein 'grenzüberschreitender' Fruchtname im östlichen Pontos. *Iran and the Caucasus*, 11(1), 107-120.
- Cabolov, R. L. (2001). *Ėtimologićeskij slovar' kurdsogo jazyka*, 1. Moskva.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Ćubinaşvili = Ćubinov, D. (1840). *Gruzinsko-russko-francuzskij slovar'* «*Dictionnaire Géorgien-Russe-Français*». Sanktpeterburg.
- Deeters, G. (1963). Georgische Literatur. *Handbuch der Orientalistik I, 7: Armenisch und Kaukasische Sprachen*, 129-155. Leiden & Köln.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1-4. Wiesbaden.
- DS (1963-82). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 1-12. Ankara.
- Fähnrich, H. (1986). *Kurze Grammatik der georgischen Sprache*. Leipzig.
- Fähnrich, H. (1993). *Georgische Schriftsteller (A-Z)*. Aachen.
- Fähnrich, H. (2007). *Kartwelisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden & Boston.
- GEMÜ, *Gastrodizayn Endüstriyel Mutfak Ürünleri*. <http://www.gastrodizayn.com.tr/?sayfa=urun_kategori&altgrup=140&lang=tr> (01. 2010).
- Gigineišvili, I. & Varlam Topuria, Ivane Kavtaraze (1961). *Kartuli dialektologia I, kartuli enis kilota moķle ganxilva: tekštebi, leksikoni* «*Gruzinskaja dialektologija I, kratkij obzor dialektov gruzinskogo jazyka: teksty, slovar'*». Tbilisi.

- Gippert-Titus, *Collectio textorum hagiographicorum, Martyrium Susanicae on the basis of the edition ЗКАЛЗ*, electronically prepared by Jost Gippert. <<http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/cauc/ageo/gh/gh1/gh1.htm>> (01. 2010).
- GKTS, *Güney Kafkasya Türkçesi Sözlüğü*. <<http://nurdemyildiz.spaces.live.com/>> (01. 2010).
- Ylonçi, A. (1984). *Kartul kılo-temata sitqvis kona; meore gamocema*. Tbilisi.
- Hewitt, G. (1995). *Georgian, a structural reference grammar*. Amsterdam.
- IngR (2003). *Inguško-russkij slovar' <Galğajn-o'rsijn slovar'>*. Moskva.
- İlker, O. (1989). *Yukarı Maden ve Yukarı Madenliler (Y. Hod ve Y. Hodlular), Köyün doğal ve toplumsal yapısı, C. 1*. İstanbul.
- İlker, O. (1992). *Aşağı Maden ve Aşağı Madenliler (A. Hod ve A. Hodlular), Köyün doğal ve toplumsal yapısı, C. 1*. İstanbul.
- Junker, H. F. & Bozorg Alavi (1965). *Persisch-Deutsches Wörterbuch*. Leipzig.
- KAS (2005). Özhan Öztürk, *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*, 1-2. İstanbul.
- KEGL (1950-64). *Kartuli enis ganmarṭebiti leksikoni <Tolkovyj slovar' gruzinskogo jazyka>*, 1-8. Tbilisi.
- KSE (1975) = *Kartuli sabṭota enciklopedia <Gruzinskaja sovetskaja enciklopedija>*, 1. Tbilisi.
- Lang, D. M. (1956). *Lives and Legends of the Georgian Saints*, selected and translated from the original texts. London & New York.
- LeMill, *keci*. <<http://skola.edu.ge:8080/Lemill/content/10e510e310d710d010d810e110d8-10e110d010db10d610d010e010d410e310da10dd/view>> (02. 2010).
- LeMill, *kinçoti da aşami*. <<http://lemill.net/content/webpages/10de10e310e010d8-10e910d510d410dc10d8-10d010e010e110dd10d110d810e110d0/view>> (02. 2010).
- LK = *Lasha Kintsurashvili, Iconographer*. <<http://www.comeandseeicons.com/s/lkg07.htm>> (01. 2010).
- Lundberg, E. & E. Gogoberidze (1969). *Važa Pšavela, žizn' i tvorčestvo*, izdanie četvertoe. Moskva.
- LzGR (1966). *Lezginско-russkij slovar'*, sostavili B. Talibov i M. Gadžiev. Moskva.
- MacKenzie, D. N. (1990). *A Concise Pahlavi Dictionary*. London. (Nachdruck der verbesserten Ausgabe von 1986).
- SSCTES = Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. <<http://www.nisanyansozluk.com/>> (01. 2010).
- Nižaradze, I. I. (1910). *Russko-svanskij slovar'*. Tiflis.
- Nižaraže, Š. (1971). *Kartuli enis ačaruli dialekti, leksika <Adžarskij dialekt gruzinskogo jazyka, leksika>*. Batumi.
- Orbeliani, S. (1966-93). *Leksikoni kartuli*, 1-2. Tbilisi.
- Özkan, İ. E. (1994). *Ardanuç ve Yöresi Ağızları*. Kayseri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi)

- Peeters, P. (1935). Sainte Sousanik, Martyre en arméno-georgie. *Analecta Bollandiana*, 53, 5-48 ve 245-307.
- Puřkaraŝe, Ő. (1993). *Čvneburebis kartuli*. *«The Georgian Language of “Chvneburebi” in Turkey»*. Batumi.
- Redhouse, Sir J. W. (1890). *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople. (Reprint Istanbul 1978)
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Sardshweladse, S. & Heinz Fähnrich (2005). *Altgeorgisch-Deutsches Wörterbuch*. Leiden & Boston.
- ŞS, *Şavşat Sözlük*. <<http://www.savsatli.com/konu/49-savsat-sozluk.html>> (01. 2010).
- Steingass, F. (1957). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London. (Reprint of the First Edition 1892)
- ŞYDK, *Şavşat yöresinden derlenen kelimeler*. <<http://www.birikimler.com/html/kelimeler.html>> (01. 2010).
- Tarchnişvili, M. (1955). *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur*, auf Grund des ersten Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K. Kekelidze. Città del Vaticano.
- Tchantouridze, L. (2008). Saint Shushanik of Georgia, Women in Early Georgian Church. *The Canadian Journal of Orthodox Christianity*, 3, 50-61.
- TDKAğız, *Türk Dil Kurumunun Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*. < <http://www.tdkterim.gov.tr/ttas/>> (02. 2010).
- Tietze, A. (1982). Die Zusammensetzung des Gewerblichen Wortschatzes in der Provinz Kars. *Zeitschrift für Balkanologie*, 18, 159-215.
- Tokdemir, H. (1993). *Artvin Yöresi Folkloru*. Ankara.
- Toumanoff, C. (1963). *Studies in Christian Caucasian history*. Washington, D.C.
- Tschenkéli, K. (1965-74). *Georgisch-Deutsches Wörterbuch*, 1-3. Zürich.
- TürkSöz (2005). *Türkçe Sözlük*. 10. bs. Ankara.
- TuŐmaliŐvili, G. (1978). Zogierti kartuli nasesxobani azerbaiŐanuli enis dialektēbŐi. *Sakartvelos SSR Mecnierebata AŐademiis macne, enisa da liŐeraturis seria*. 4/1978, 141-145.
- Tzitzilis, C. (1987). *Griechische Lehnwörter im Türkischen (mit besonderer Berücksichtigung der anatolischen Dialekte)*. Wien.
- Walde, A. & Johann Baptist Hofmann (1938-1956). *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. 3. neu bearbeitete Auflage, 1-3. Heidelberg.
- Wiki-Barb. *Wikipedia, the free encyclopedia, Barbara von Nikomedien*. <http://de.wikipedia.org/wiki/Barbara_von_Nikomedien> (02. 2010).
- Wiki-Cauc. *Wikimedia Commons, Caucasus 565 map*. < http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Caucasus_565_map_de.svg> (02. 2010).
- Wiki-Vakht. *Wikipedia, the free encyclopedia, Vakhtang I of Iberia*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Vakhtang_I_of_Iberia> (02. 2010).

- Xalilov, M. Š. (1998). Xronologičeskaja stratifikacija gruzinskix leksičeskix elementov v dagestanskix jazykax. *Voprosy jazykoznanija*, 1998, no.4, 69-81.
- Xalilov, M. Š. (2004). *Gruzinsko-dagestanskije jazykovye kontakty*. Moskva.
- Xubuṭia, P. R. (1969). *Tuṣuri ḳilo, leksiḳa*. Tbilisi.
- Žangiṣe, V. (1978). Kartuli leksiḳa azerbaižanuli enis črdili-dasavlur ḳiloḳavebši. *Sakartvelos SSR mecnier ebata aḳademiis macne*, 4/1978, 124-140.
- Žangiṣe, V. (1980). Kartuli leksiḳa turkuli enis dialeḳtebši. *Sakartvelos SSR mecnier ebata aḳademiis macne, enisa da liṭeraturis seria*, 2/1980, 95-104.
- ЗКАЛЗ (1963). *Зveli kartuli agiograpiuli liṭeraturis ṣeglebi, čigni I (V-X ss.), dasabečdad moamzades II. Abulaṣem, N. Atanaelišvilma, N. Goguaṣem, L. Kažaiam, C. Kurciḳižem, C. Čanḳievma da C. Žğamaiam, Iliia Abulaṣis xelmṣğvanobita da redakciit «Pamjatniki drevnegruzinskoj agiografičeskoj literatury, kniga I (V-X vv.), podgotovili k pečati I. Abuladze, N. Atanelišvili, N. Gogvadze, L. Kadžaja, C. Kurcikidze, C. Čankieva i C. Džgamaja, pod rukovodstvom i redakciej I. V. Abuladze»*. Tbilisi.
- ZTS (1976). *Zanaat Terimleri Sözlüğü*. Ankara.